

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ НА ТОРГОВЕЛЬНІ МАРКИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Розвиток ринкових відносин зумовлює необхідність кримінально-правового захисту прав інтелектуальної власності на торговельні марки від їх злочинного порушення. При цьому кримінально-правовий спосіб захисту прав на торговельні марки має певні позитивні переваги перед цивільним, до яких можна віднести, наприклад, більший відлякуючий ефект, більш ефективне збирання доказів тощо. Крім того, саме цей спосіб захисту прав дозволяє прослідкувати усі ланки ланцюга розповсюдження фальсифікованої продукції [1, 422]. З іншої сторони, актуальність застосування даного способу захисту прав для усіх країн світу, включаючи і Україну, обумовлено тим, що порушення прав на торговельні марки завдають шкоди не лише їх власникам, але і споживачам, які введені в оману стосовно виробника товарів і послуг, а відповідно і щодо якості цих товарів та послуг. Адже незаконне використання торговельних марок відомих товаровиробників відбувається, як правило, для позначення фальсифікованих товарів. Такі підробки нерідко є небезпечними для життя та здоров'я людей.

На думку П. П. Берзіна, в умовах ринкової економіки, коли декілька суб'єктів господарської діяльності виробляють одну й ту саму продукцію, надають послуги одного виду, які не однакові за рівнем якості, споживачеві іноді не просто відрізнити товар або послугу однієї особи від такого ж товару (послуги), що виробляється іншим суб'єктом господарювання. Разом з тим маємо констатувати, що діяльність окремих суб'єктів господарювання спрямовується не на задоволення зростаючих потреб людини, суспільства, держави, а навпаки, на особисте, як правило, незаконне збагачення за рахунок злочинного порушення прав інтелектуальної власності на торговельні марки інших учасників господарського обігу [2].

Як зазначає О. О. Дудоров, суспільна небезпека даного злочину має багатоспекторний характер [3, 744] і полягає у посяганні на засади добросовісної конкуренції, заподіянні майнової шкоди суб'єктам господарської діяльності та підриві їх ділової репутації, розширенні тіньового сектора економіки, зниженні авторитету держави на міжнародній арені, скороченні іноземних інвестицій, порушенні прав і законних інтересів споживачів. Особи, які випускають товари під чужими торговельними марками, що добре зарекомендували себе на ринку, є класичними недобросовісними конкурентами, яким вдається зекономити кошти, необхідні для проведення реклами, маркетингових досліджень, придбання складного і коштовного обладнання тощо. Найбільш повно з приводу шкоди, яка завдається аналізованим різновидом недобросовісної конкуренції, висловився російський фахівець І. А. Петров. Він пише про те, що внаслідок злочинного використання чужої торговельної марки відбувається необ-

ґрунтоване формування і підтримання інтересу споживачів до продукту, який виробляється та (або) реалізується порушником. Використовуючи чужу торговельну марку, порушник розширює збут своєї продукції. При цьому на ринку об'єктивно зростає попит на оригінальні товари, які виробляються та (або) реалізуються власником торговельної марки, останній витісняється з ринку в тій частині платоспроможного попиту, в якій цей попит задовольняється реалізацією незаконного товару. Крім збитків у вигляді упущеної вигоди, завдається шкода діловій репутації власника торговельної марки, оскільки його торговельна марка нерідко використовується на товарах значно нижчої якості, що викликає у споживачів негативне ставлення і до товарів, позначених оригінальною торговельною маркою [4, 72].

Як одну з найнебезпечніших форм обману покупців характеризує незаконне використання торговельної марки також Є. Л. Стрельцов [5, 299–302], який ще у 1991 р. пропонував встановити кримінальну відповідальність за самовільне використання для недобросовісної конкуренції чужої торговельної марки.

Разом з тим маємо констатувати, що на сьогоднішній день ринок України продовжується наповнюватись підробленими товарами [6, 15], низьку якість яких виробник намагається підкріпити використанням торговельних марок, що мають високу репутацію. Особливо непокоїть стан справ щодо торгівлі продукцією з фальсифікованими торговельними марками [7, 16]. Споживчий ринок заповнений товарами з підробленими торговельними марками відомих виробників, включаючи харчові продукти та товари першої необхідності. Широких масштабів набуло нелегальне виробництво мінеральної води, алкогольних та тютюнових виробів, маркованих фальсифікованими торговельними марками. Загрозливим фактором є незаконне виробництво та продаж ліків, медичних препаратів, апаратури медичного призначення.

Наведене вказує на небезпечність криміногенної ситуації на ринку торговельних марок та великий розмах посягань на відповідні права інтелектуальної власності. При цьому вказана проблема стосується не лише України. Слід зазначити, що країни Європи намагаються боротись з обігом дешевих підроблених товарів, які виготовляються з незаконним використанням торговельних марок відомих і авторитетних світових виробників і які зовні, принаймні на перший погляд, не відрізняються від оригіналів. За даними Міжнародної торгової палати, обсяг виручки, отриманої від продажу фальсифікованих товарів, становить 5–7% всієї світової торгівлі. Провідні виробники, торговельні марки яких підроблюються, зазнають збитків, які становлять сотні мільйонів доларів США на рік. Внаслідок виготовлення і торгівлі контрафактними виробами у країнах Європи щорічно втрачається до ста тисяч робочих місць [8, 19]. За даними тижневика «Бізнес», збитки лише 12 компаній — членів «Групи по захисту фірмових товарів» (серед них — Nestle, Philip Morris, Energizer, Unilever, Gillette) від незаконного використання на території України належних їм торговельних марок ще у 1999 р. становили 473 млн доларів США [9]. Асоціація швейцарських годинникових фірм вважає, що щорічно в Україні та країнах

СНД продається 10 млн фальсифікованих швейцарських годинників на суму 500 млн доларів США. На міжнародному практичному семінарі для представників судової влади і правоохоронних органів України, який відбувся у Києві під егідою Коаліції з питань захисту інтелектуальної власності (CIPR), відзначалось, що в Україні обсяг фальсифікованої продукції, яка реалізується під прикриттям відомих торговельних марок становить від 25 до 50% [10]. До речі, багато іноземних виробників взагалі не бажають оприлюднювати дані про наявність на споживчому ринку недоброякісних товарів, що випускаються під їх торговельними марками, оскільки вважають, що така інформація буде шкодити іміджу продукції і негативним чином впливатиме на обсяг її продажу [3, 747].

Таким чином, маємо констатувати, що питання кримінально-правового захисту прав інтелектуальної власності на торговельні марки давно вже стало справою не лише окремих країн, а світового співтовариства в цілому. Адже порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності часто носить міжнародний характер і на належному рівні протидіяти цьому явищу можна лише завдяки спільним зусиллям держав.

У ст. 61 Угоди ТРІПС (розділ 5 частини III («Кримінальні процедури») з цього приводу зазначається, що країни — члени Угоди повинні забезпечувати застосування кримінального покарання у випадках навмисної фальсифікації торговельних марок з комерційною метою. Причому, говориться, що заходи покарання мають включати ув'язнення, грошові штрафи, конфіскацію, знищення фальсифікованих товарів і будь-яких матеріалів чи обладнання, використаних при вчиненні цих порушень, і повинні бути достатніми для того, щоб служити засобом стримування таких діянь [11, 47].

На мій погляд, положення ст. 61 Угоди ТРІПС, які по суті вперше на міжнародному рівні проголошують необхідність кримінально-правового захисту прав на торговельні марки, слід визнати вельми слушними. Не потрібно зайвий раз доводити, що найбільш суворими й невідгідними для порушників завжди були й залишаються заходи впливу, передбачені кримінальним законодавством. Саме тому досить прогресивним і таким, що покликане забезпечити належний захист прав інтелектуальної власності на торговельні марки стало встановлення у кримінальних законах зарубіжних країн та України кримінальної відповідальності за порушення прав на торговельні марки. Отже, пропоную звернутись до міжнародної практики боротьби з даними злочинами.

Слід вказати, що у кримінальних законодавствах майже кожної зарубіжної держави приділено належну увагу кримінально-правовому захисту прав на торговельні марки, що в цілому відповідає міжнародному досвіду боротьби з фальсифікаціями торговельних марок.

Так, ст. 326 *ter* («Порушення правових приписів, які стосуються фірми») Кримінального кодексу Швейцарії встановлює покарання у вигляді арешту або штрафу для тих, хто: для занесеного до торгового реєстру підприємства використовує позначення, яке не узгоджується із занесеним до реєстру і може ввести в оману; для не занесеного до торгового реєстру підприємства викорис-

товує позначення, що вводить в оману; для занесеного або не занесеного до реєстру підприємства без дозволу використовує національне, територіальне або регіональне позначення; для не внесеного до реєстру іноземного підприємства створює враження, що місце перебування підприємства або місце проживання його керівників знаходиться у Швейцарії [12, 290–291].

Згідно з ч. 1 ст. 274 Кримінального кодексу Іспанії, злочином визнаються дії того, хто, переслідуючи промислові або комерційні цілі, без згоди володільця права промислової власності, яка вимагається відповідно до законодавства про торговельні марки, і знаючи про їх реєстрацію, відтворює, підроблює, змінює або іншим способом використовує ідентичне або навмисно схоже з ним позначення, призначене для розрізнення таких же або подібних товарів, послуг, діяльності або установ. Злочином є зберігання для введення у торговий оборот і введення у торговий оборот товарів чи послуг з відмітними знаками, згаданими вище (ч. 2 ст. 274 КК Іспанії), а також використання у торгівлі найменування джерела або географічної назви певного значення, які захищаються законами для розрізнення товарів (ст. 275 КК Іспанії). Згідно зі ст. 276 КК Іспанії, покарання посилюється у разі особливої тяжкості вчиненого, про що можуть свідчити вартість незаконно вироблених товарів або заподіяння особливо великої шкоди [13, 88–89].

Стаття 337 Кримінального кодексу Голландії передбачає покарання для того, хто ввозить у цю країну, продає, пропонує на продаж, доставляє, безоплатно збуває або зберігає для продажу такі предмети: 1) неправдиві, фальсифіковані або незаконно вироблені торговельні марки; 2) товари або тару, на які неправдиво нанесено фірмове найменування іншої особи або товарний знак, на який має право інша особа; 3) товари з неправильно вказаним місцем походження, до якого додано фіктивне фірмове найменування; 4) товари або тару з імітацією (неважливо значною або ні) дії тягнуть кримінальну відповідальність у тому разі, коли можна очікувати, що вони будуть небезпечними для людей або власності [14, 221].

Відповідно до Закону Франції про товарні знаки встановлюється кримінальна відповідальність за порушення товарного знаку, а основними видами порушень є:

- контрафакція — відтворення чужої торговельної марки, зареєстрованої для тотожних або споріднених товарів та послуг;
- оманлива імітація — приблизне відтворення чужої торговельної марки, здатне викликати небезпеку змішування між оригінальною та імітованою торговельною маркою;
- використання торговельних марок без дозволу заінтересованих осіб та використання імітованих торговельних марок;
- оманливе маркування — використання особою, яка не має відповідного права з комерційною метою оригінальної торговельної марки іншої особи для позначення нею своїх товарів та послуг;
- підміна товарів або послуг — поставка товарів або пропонування послуг інших, ніж ті, які були замовлені під зареєстрованою торговельною маркою;

– незаконне зберігання контрафактних, обманним шляхом маркованих та імітованих торговельних марок, а також продаж, введення у обіг, поставка або пропонування до поставки товарів або послуг, маркованих зазначеними торговельними марками [15, 8].

Закон Німеччини про посилення охорони інтелектуальної власності та про боротьбу з піратством було введено в дію з 1 липня 1990 р. як покарання за порушення прав на торговельні марки він передбачає позбавлення волі на строк до трьох років або грошовий штраф. Якщо такі товари вироблені промисловим способом, строк позбавлення волі встановлюється до п'яти років. Закон розрізняє просте та кваліфіковане порушення: перше переслідується у кримінальному або цивільному порядку, а друге — у адміністративному. Так, відповідно до § 143 вказаного Закону:

I. Особи, які у ділових стосунках протизаконно:

1) в порушення § 14, абзац 2, пункти 1 або 2, використовують відрізняльний знак;

2) в порушення § 14, абзац 2, пункт 3, використовують відрізняльний знак, щоб використати або завдати шкоди відрізняючій силі або авторитету відомої торговельної марки;

3) в порушення § 14, абзац 4, пункт 1, наносять відрізняючий знак, в порушення § 14, абзац 4, пункт 2 або 3 пропонують використання знаку: а) згідно § 14, абзац 2, пункти 1 або 2 заборонено або б) згідно § 14, абзац 2, пункт 3 заборонено і дія була вчинена з наміром, який дає можливість використання або шкідливий вплив на відрізняльну силу або авторитет відомої торговельної марки;

4) в порушення § 15, абзац 2 використовує найменування або знак;

5) в порушення § 15, абзац 3 використовує найменування або знак з наміром використати або шкідливо вплинути на відрізняльну силу або авторитет відомого фірмового найменування, карається позбавленням волі на строк до трьох років або грошовим штрафом.

II. Якщо порушення вчиняється у промислових масштабах, то покарання встановлюється на строк до п'яти років позбавлення волі або грошовий штраф.

III. Спроба вчинити такі діяння тягне покарання.

IV. У випадках абзацу 1 порушення переслідується тільки за заявою, або органи кримінального переслідування втручаються у зв'язку з виконанням службових обов'язків внаслідок особливого громадського інтересу.

V. Предмети, які стосуються порушення, можуть бути конфісковані.

VI. Якщо винесено рішення про покарання, то за заявою потерпілого може бути постановлено про опублікування вироку. Вид опублікування повинен бути зазначений у рішенні суду [15, 85].

Досліджуючи положення стосовно кримінально-правового захисту прав на торговельні марки, слід зазначити, що кримінальні санкції за порушення вказаних прав існують практично у всіх країнах світу. Наприклад, в США у зв'язку зі збільшенням підробок товарів у 1984 р. було прийнято спеціальний Закон про порушення торговельних марок, у якому було встановлено криміналь-

но-правові санкції за умисну торгівлю товарами, маркованими підробленими торговельними марками. Згідно з вказаним Законом такими санкціями є: штраф до 250 тис. доларів США, або тюремне ув'язнення на строк до п'яти років, або вказані покарання застосовуються одночасно. При цьому, якщо злочин цього виду вчинюється повторно раніше судимою особою (рецидив), то ця особа піддається штрафу у розмірі 1 млн доларів США або тюремному ув'язненню на строк до п'ятнадцяти років. Обидва покарання також можуть застосовуватись одночасно [16, 93]. При цьому стосовно вчинення повторно вказаних злочинних дію юридичною особою (корпорацією) відповідний штраф встановлено у розмірі 5 млн доларів США [17, 37].

Кримінальні санкції за порушення прав на торговельні марки встановлено і у законодавствах інших країн, зокрема Японії, Канади, Мексики тощо [16, 93]. При цьому як такі санкції законодавства зарубіжних країн встановлюють накладення штрафів та застосування засобів впливу на особу порушника у вигляді тюремного ув'язнення. Умовами їх застосування, як правило, визначається умисне вчинення відповідних порушень [18, 169]. Наприклад, відповідно до Закону про торговельні марки Японії особа, яка ненавмисно або з необережності порушила право на торговельну марку іншої особи, зобов'язана компенсувати володільцю торговельної марки завдані цим збитки. Однак, до осіб, які умисно порушили право на торговельну марку іншої особи, в Японії застосовуються вже відповідні кримінальні санкції у вигляді штрафу в розмірі 500 тис. йен або тюремне ув'язнення на строк до п'яти років [17, 37].

Для запобігання вчинення подальших порушень прав на торговельні марки у відповідних законодавствах іноземних країн додатково до зазначених вище кримінальних покарань передбачається конфіскація незаконно маркованих виробів, яка за бажанням власника торговельної марки може супроводжуватись переданням йому виробів в рахунок погашення збитків. Встановлено також додаткові кримінальні покарання у вигляді знищення підроблених торговельних марок або товарів, маркованих ними (Німеччина, Франція, Швеція, Австрія, США, Італія, Бельгія, Швейцарія та інші) [18, 169]. Зазначеній меті відповідає також така примусова санкція, що також застосовується у кримінальному порядку, як конфіскація або знищення інструментів та обладнання (верстатів, матриць, форм, різноманітних приладів тощо), які були використані при маркуванні торговельними марками відповідних товарів, упаковок, нашивок, бирок, вивісок тощо (Франція, Бельгія, США, Швейцарія та інші).

Згідно з Законом Австрії про торговельні марки за неправомірне використання зареєстрованої торговельної марки або позначення, схожого з нею, для позначення товарів і послуг, стосовно яких зареєстрована марка, або однорідних з ними товарів і послуг, пропонування до продажу або введення в обіг маркованих таким чином товарів встановлено штраф у розмірі 360 денних ставок [19, 115].

Як зазначає Ю. М. Капіца, у країнах Європейського Союзу за порушення прав на торговельні марки передбачені штрафи та тюремне ув'язнення. При цьому максимальні штрафи дорівнюють від кількох тисяч євро (Італія, Люк-

сембург), близько 500 000 євро (Бельгія) або понад 750 000 євро (Франція, для юридичних осіб). У Великобританії закон не передбачає максимального розміру грошових санкцій. В деяких країнах максимум не встановлюється, оскільки розмір обчислюється в залежності від доходів порушника (Скандинавські країни, Австрія та Німеччина). Покарання ув'язненням сягає від декількох днів до 10 років (Греція та Великобританія) [1, 420].

Можна стверджувати, що вже напрацьовано позитивний досвід застосування кримінально-правового способу захисту прав на торговельні марки, з якого вбачається, що у відповідних зарубіжних державах законодавство про торговельні марки встановлює сувору кримінальну відповідальність за порушення відповідних прав, а захист відповідних прав повинен мати не лише компенсаційний, але і каральний характер.

На мій погляд, наведений зарубіжний досвід кримінально-правового способу захисту прав на торговельні марки було враховано і в Україні при запровадженні кримінальної відповідальності за порушення прав на торговельні марки у ст. 229 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. (далі — КК України). Вважаю, це підтверджується тим, що протягом 2001–2006 рр. до вказаної статті для її приведення у відповідність до вимог ст. 61 Угоди ТРІПС та посилення кримінальної відповідальності за порушення прав на торговельні марки вже тричі вносилися необхідні зміни та доповнення.

Так, ст. 229 КК України (в редакції від 5 квітня 2001 р.) незаконне використання чужого знака для товарів чи послуг, фірмового найменування, маркування товару, якщо це було пов'язано з отриманням доходу у великих розмірах, каралося штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста до двохсот годин, або виправними роботами на строк до двох років. Згідно з Примітками до ст. 229 КК України отримання доходу у великих розмірах вважається таким, коли доход у триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [21, 81].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності» від 22 травня 2003 р. № 850-IV для приведення ст. 229 КК України у відповідність до вимог Угоди ТРІПС, вказана стаття була викладена у новій редакції: «Стаття 229. Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару

1. Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару або інше умисне порушення права на ці об'єкти, якщо це завдало матеріальної шкоди у великому розмірі, — караються штрафом від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для її виготовлення.

2. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, або за попередньою змовою гру-

пою осіб, або завдали матеріальної шкоди в особливо великому розмірі, — караються штрафом від тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з конфіскацією відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для її виготовлення.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища щодо підлеглої особи, караються штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років» [22, 128].

Відповідно до Примітки до ст. 229 КК України матеріальна шкода вважається завданою у великому розмірі, якщо її розмір у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а завданою в особливо великому розмірі — якщо її розмір у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Крім того, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту прав інтелектуальної власності» від 9 лютого 2006 р. № 3423-IV для подальшого вдосконалення кримінально-правового захисту прав на торговельні марки ст. 229 КК України знову було викладено у новій редакції [23, 95–97], згідно з якою:

1) винні особи притягуються до кримінальної відповідальності у разі незаконного використання торговельної марки, що завдало матеріальної шкоди у значному розмірі — 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (на сьогодні 3500 грн.), за що встановлено покарання у вигляді штрафу від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (3400–17 000 грн.) або виправних робіт на строк до двох років, або позбавлення волі на той самий строк, з конфіскацією відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для її виготовлення;

2) винні особи притягуються до кримінальної відповідальності у разі незаконного використання торговельної марки, якщо це вчинено повторно або за попередньою змовою групою осіб, або завдало матеріальної шкоди у великому розмірі — 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (на сьогодні 35 000 грн), за що встановлено більш суворі покарання у вигляді штрафу від тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (17 000–34 000 грн) або виправних робіт на строк до двох років, або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, з відповідною конфіскацією;

3) винні особи притягуються до кримінальної відповідальності за незаконне використання торговельної марки, якщо воно вчинено організованою групою або завдало матеріальної шкоди в особливо великому розмірі — 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (на сьогодні понад 175 000 грн), що тягне за собою справедливо посилені покарання у вигляді штрафу від 2000 до 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (34 000–51 000 грн)

або позбавлення волі на строк від 3 до 6 років з конфіскацією відповідних речей, знарядь, матеріалів, що використовувались для вчинення злочину та/або спеціально використовувались для їх виготовлення.

Слід наголосити, що встановлені у ч. 3 ст. 229 КК України покарання відносять злочинне порушення прав на торговельні марки до тяжких злочинів (згідно ч. 4 ст. 12 КК України тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше десяти років) [21, 6].

Таким чином, на підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що на сьогоднішній день, після внесення відповідних змін та доповнень до ст. 229 КК України, кримінально-правовий спосіб захисту прав на торговельні марки, який застосовується в Україні, в цілому узгоджується з вимогами ст. 61 Угоди ТРІПС та відповідає досвіду розвинутих зарубіжних країн, однак з урахуванням положень законодавства та досвіду зазначених вище зарубіжних країн (Австрія, Бельгія, Франція, США тощо) потребує подальшого вдосконалення в аспекті поступового посилення покарання стосовно підвищення розмірів штрафів та збільшення строків позбавлення волі за порушення прав інтелектуальної власності на торговельні марки.

Література

1. Право інтелектуальної власності Європейського Союзу та законодавство України / Ю. М. Капіца, С. К. Ступак, В. П. Воробійов і ін.; За ред. Ю. М. Капіци. — К.: Слово, 2006.
2. Берзіш П. С. Незаконне використання засобів ідентифікації учасників господарського обороту, товарів і послуг: аналіз складів злочину, передбаченого ст. 229 КК України: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — К., 2004.
3. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. — К.: Юрид. практика, 2003.
4. Петров И. А. Охрана товарных знаков в Российской Федерации. — М.: Дело, 2002.
5. Стрельцов С. Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти. — О.: Астропринт, 2000.
6. Башпиков В., Левічева О. Знак для товарів і послуг — фактор успіху в умовах ринку // Інтелектуальна власність. — 1999. — № 1.
7. Шевелева Т. Знаки для товарів і послуг: правові аспекти формування сучасного ринку інтелектуальної власності в Україні // Інтелектуальна власність. — 2003. — № 1.
8. Толстых Е. Большой лохотрон // Совершенно секретно. — 2001. — № 9.
9. Бизнес. — 2000. — 31 июля.
10. Владельцы известных брендов настаивают на ужесточении ответственности за их подделку // Компашоп. — 2002. — № 17-18.
11. Соглашение по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности. Приложение 1С // Защита прав в сфере интеллектуальной собственности в Украине: роль правоохранительных, контролирующих органов и государственных инспекторов по вопросам интеллектуальной собственности: Национальный семинар ВОИС, г. Киев, 27-28 ноября 2002 г.
12. Уголовный кодекс Швейцарии / Науч. ред., предисл. и пер. с нем. А. В. Серебряшниковой. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2002.
13. Уголовный кодекс Испании / Под ред. и предисл. П. Ф. Кузнецовой, Ф. М. Решетникова. — М.: Зеркало, 1998.
14. Уголовный кодекс Голландии / Науч. ред. Б. В. Волжескип; Пер. с англ. И. В. Мироновой. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2000.
15. Правовая охрана товарных знаков, фирменных наименований и географических указаний в Германии / Пер., ред. и коммент. Г. А. Андрощук, А. П. Пахаренко. — К.: Таксон, 1997.
16. Белов В. В., Виталиев Г. В., Денисов Г. М. Интеллектуальная собственность. Законодательство и практика его применения: Учеб. пособие. — М.: Юристъ, 1999.

17. Матели П. Новое французское законодательство по товарным знакам. Кн. 1 / Общ. ред. и предисл. А. П. Григорьева; Пер. с фр. В. И. Еременко; ИПИЦентр. — Душанбе, 1998.
18. Свядосц Ю. И. Правовая охрана товарных знаков в капиталистических странах: Учеб. пособие. — М., 1969.
19. Мельник О. М. Правова охорона знаків для товарів і послуг в Україні: цивільно-правовий аспект / Держ. подат. адмін. України, Акад. держ. подат. служби України. — Ірпінь, 2001.
20. Уголовный кодекс Российской Федерации. — М.: Новая Волна, 1997.
21. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. — К.: Атіка, 2001.
22. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Відп. ред. С. С. Яценко. — 4-те вид., перероб. та допов. — К.: А. С. К., 2005.
23. Коваль А. М. В Україні покращується правовий захист інтелектуальної власності // Юридичний журнал. — 2006. — № 3.